

Petar Lazić

RETORIKA – VEŠTINA ILI UMETNOST

(SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU ARISTOTELOVOG I KVINTILIJANOVOG VIĐENJA RETORIKE)

U prvom delu („*Osnovni pojmovi*“) definisani su ključni pojmovi kojima se ovaj rad bavi: *retorika, dijalektika i dijalog*.

U drugom delu („*Agonistički poriv antičke retorike*“) ukratko se izlaže istorijat ideje o nadmetanju kod starih Grka (od mitskih ratova do govorničkih takmičenja), te se u tom kontekstu pokazuje zašto je retorika za Helene pre svega predstavljala nadmetanje.

U trećem delu („*Aristotel¹ i Kvintilijan² – istorijske okolnosti*“) napravljeno je poređenje između istorijskih okolnosti u kojima su njih dvojica

¹ **Aristotel** (grč. *Αριστοτέλης*) (384. pne. – 322. pne.), jedan od najznačajnijih filozofa u istoriji. Rođen je u Stagiri, grčkoj koloniji na makedonskom poluostrvu. Aristotelov otac Nikomah, radio je kao lekar na dvoru Amintasa III Makedonskog, dede Aleksandra Makedonskog. Aristotel je sa osamnaest godina došao u Atinu i narednih petnaest godina pohađao je Platonovu Akademiju. Posle Platonove smrti Aristotel sa Ksenokratom (takođe Platonovim učenikom) odlazi na dvor Hermijasa – vladara Atarnije u Maloj Aziji i ženi se Pitijom, vladarevom poćerkom. Pošto Hermijas gine 344. pne, Aristotel beži u Mitilenu odakle na poziv Filipa II Makedonskog odlazi u rodnu Stagiru da bi postao tutor trinaestogodišnjeg Aleksandra Makedonskog. Kada Aleksandar polazi u pohod u Aziju (335. pne.) Aristotel se vraća u Atinu i otvara svoju školu – Licej. Za trinaest godina, koliko je podučavao u Liceju, napisao je većinu svojih dela. Posle nemira koji su izbili nakon Aleksandrove smrti, Aristotel se povlači na svoje seosko imanje u Kalkisu u Eubeji, gde je i umro sledeće godine (322. pne). Po svedočenju mnogih antičkih autoriteta napustio je Atinu rekavši da neće po treći put pružiti šansu Atinjanima da se ogreše o filozofiju (mислеći na Anaksagoru i Sokrata).

² **Marko Fabije Kvintilijan** (lat. *Marcus Fabius Quintilianus*) (35. god. – između 95. i 100. god.), najznačajniji rimski pedagog i učitelj retorike. Rođen je oko u Kaligurisu, gradiću na reci Ebru u Španiji. Najveći deo života proveo je u Rimu, gde se školovao i gde mu je otac, po svoj prilici, imao retorsku školu. Vodio je miran i ni po čemu zanimljiv život, osim ukoliko u zanimljivost ne spada podatak da se u pedesetpetoj godini života oženio

pisali o retorici (*Aristotelovo doba*: retorika je veština od ugleda koja je u opasnosti jer je, po njemu i još više po Platonu, zloupotrebljavaju sofisti – *Kvintilijanovo doba*: retorika je u zamiranju, po njemu, zahvaljujući deklamatorskim školama a po Tacitu³, zahvaljujući carskom apsolutizmu posle pada Rimske republike i s tim u vezi ograničavanju slobode govora).

U četvrtom delu (*„Retorika po Aristotelu“*) ukratko je predstavljeno Aristotelovo shvatanje retorike i njene uloge.

U petom delu (*„Retorika po Kvintilijanu“*) prikazano je Kvintilijanovog shvatanje retorike, sa posebnim osvrtom na njegovu teoriju stila i s tim u vezi očigledan Aristotelov uticaj.

U šestom delu (*„Razlike između Aristotelovog i Kvintilijanovog shvatanja retorike“*) navodne su još neke sličnosti i analizirane su razlike između Aristotelovog i Kvintilijanovog definisanja retorike i njene svrhe. U zaključku se iznosi stav autora o uzrocima tih razlika.

Na kraju je naveden *Spisak literature* koja je korišćena prilikom pisanja ovog rada.

četrdeset godina mlađom devojkom, koja mu je rodila dva sina i umrla sa devetnaest godina. Ubrzo posle toga umro mu je stariji sin (u petoj), a nekoliko godina kasnije i mlađi (u desetoj godini života).

³ **Publije** (lat. *Publius*) ili **Gaj Kornelije Tacit** (lat. *Gaius Cornelius Tacitus*) (56. god. – 117. god.), rimski govornik, pravnik, senator i jedan od najznačajnijih rimskih istoričara. Njegova najvažnija dela „*Anali*“ i „*Istorija*“ bave se istorijom rimskog carstva od smrti imperatora Gaja Cezara Oktavijana Avgusta (14. godine) do smrti cara Tit Flavija Domicijana (96. godine). Za života je bio slavljen kao pravnik i govornik, mada je njegovo umeće u javnim nastupima tumačeno ironično, u svetlu njegovog imena jer Tacit na latinskom znači tih.

OSNOVNI POJMOVI

Retorika je grčki termin koji je nastao u V veku pne. Izveden je iz reči *rhetor* (grč. ῥήτωρ), što znači “podnosilac zahteva na sudu” odnosno “onaj koji govori”, tj. besednik. U latinskom jeziku ovaj termin prevodi se kao *oratoria* odnosno *orator* (od *oro*, *orare* = govoriti, obraćati se nekome). Retorika označava govorničku veštinu, tj. predstavlja nauku o principima pravilnog i ubedljivog govorenja. U grčkoj filozofiji retorika je činila deo logike a osnovali su je sofisti. U srpskom jeziku termin retorika upotrebljava se ravnopravno sa domaćim rečima besedništvo i govorništvo.

Dijalektika predstavlja veštinu vođenja dijaloga i diskusije. I sâmo osnovno značenje na grčkom *dialektike téchne* sugerise veštinu vođenja diskusije. Za Platona⁴, međutim, *dijalektika je umetnost* vođenja diskusije na bazi pitanja i odgovora. Za Aristotela dijalektika predstavlja *veštinu dokazivanja* po verovatnoći a ponekad joj daje i atribut “sofičnosti”. Najradikalniju tezu o suštini dijalektike izneo je Artur Šopenhauer⁵: „Pravi pojam dijalektike je, dakle, ono što smo sada rekli: intelektualna veština mačevanja da bi se u toku prepirke uvek ostalo u pravu.”⁶

Dijalog na grčkom znači razgovor i u kolokvijalnom govoru koristi se u svom osnovnom značenju. U filozofiji, još od vremena Sokrata⁷, dijalog

⁴ **Platon** (grč. Πλάτων) (427. pne. – 347. pne.) antički filozof iz Atine koji se smatra jednim od najuticajnijih ličnosti u istoriji zapadne civilizacije. Bio je Sokratov učenik. Osnovao je filozofsku školu u gimnazionu, odnosno vežbalištu (grč. γυμνάσιον) koje se nazivalo Akademovim jer se nalazilo u gaju čiji je zaštitnik bio heroj Akadem (grč. Ἀκάδημος). Zbog toga su Platonovu školu prozvali Akademija (grč. Ἀκαδημία), i tako su termini “Akademija” i “gimnazija” dobile značenje koje danas imaju. U svojoj školi Platon je podučavao mnogobrojne učenike iz svih krajeva Grčke a najpoznatiji je bio Aristotel. Platon je umro kao osamdesetogodišnjak i sahranjen je u sâmoj Akademiji.

⁵ **Artur Šopenhauer** (nem. *Arthur Schopenhauer*) (Gdanjsk, 1788. – Frankfurt na Majni, 1860.), nemački filozof. Najznačajnije Šopenhauerovo delo je “Svet kao volja i predstava”. “Erističku dijalektiku” Šopenhauer je koncipirao 1819. godine, ali je posle nekoliko bezuspešnih pokušaja razrade, konačno odustao i spis je ostao nedovršen. Hibšer ga datira sa 1830/31. godina, ali to treba shvatiti samo kao vreme konačnog formulisanja, a ne i nastanka spisa. Delo je prvi put objavljeno posthumno 1864. god. u svesci koja sadrži Šopenhauerovu zaostavštinu.

⁶ **Šopenhauer, Artur: „Eristička dijalektika“**; „Bratstvo-jedinstvo“, Novi Sad; 1985; str. 39.

⁷ **Sokrat** (grč. Σωκράτης) (469. pne. – 399. pne.), antički filozof, otac filozofije morala. Po svojoj prilici bavljenje filozofijom započeo je izučavanjem Arhelaja, Diogena iz Apolonije, Empedokla i drugih kosmoloških mislilaca. Pošto Sokrat nije iza sebe ostavio ništa napisano, postoji veliki problem utvrđivanja njegovih filozofskih gledišta, pre svega zbog različitih karaktera izvora koji su nam na raspolaganju: Ksenofontovi sokratski spisi („Uspomene na Sokrata“ – „Απομνημονεύματα“ ili „Memorabilia Socratis“, „Gozba“ – „Συμπόσιον“ i „Odbrana Sokratova“ – „Απολογία Σωκράτους“), Platonovi dijalozi, Aristofanove „Oblakinje“ i raštrkani

predstavlja formu razvoja filozofske misli na osnovu teze i antiteze. Za Platona dijalog je “govor duše sa samom sobom” i iz toga je razvijena njegova koncepcija dijalektike.

AGONISTIČKI PORIV ANTIČKE RETORIKE

Misao o borbi i nadmetanju kao pokretačkoj snazi sveopšte stvarnosti, kod starih Grka javila se još u vreme mitsko-poetskog poimanja sveta. Tako se već kod Homera⁸ *agon*⁹ ispoljava kao nagon za takmičenjem i sirova želja za samopotvrđivanjem. Uostalom, po Homeru je do Trojanskog rata i došlo zahvaljujući Eridi¹⁰. Kasnije je agonistički poriv preuzelo i filozofsko-racionalno poimanje sveta, tako da već kod Hesioda¹¹ i Heraklita¹² dobija istorijsku i filozofsku dimenziju. I dok Homer govori samo o jednoj (rđavoj) Eridi – Hesiod razlikuje dve Eride (rđavu i dobru), koje u stvari predstavljaju alegorijsko-mitsku borbu dobra i zla. Homerovim atributima sirovog junaštva Hesiod prodadaje oplemenjeni karakter takmičenja sa drugima, ali i sa sâmim sobom – taj karakter se ispoljava i neguje na stadionima i hipodromima, kao i na muzičkim, dramskim i besedničkim takmičenjima. Iz borbe suprotnosti proizilazi harmonija, pa samim tim borba predstavlja kosmičku pravdu. Sve se kod Grka nadmeće: kako bogovi, tako i ljudi i životinje.

Aristotelovi iskazi. Uprkos tome, zajednički imenitelj pisanih tragova o Sokratu jeste da je on dijalog inaugurisao kao formu prilikom ubeđivanja.

⁸ **Homer** (grč. *Ὅμηρος*) (pretpostavlja se da je živeo krajem VIII i početkom VII veka pne.), antički pesnik čije je delo ostavilo neizbrisiv trag na razvoj zapadne civilizacije. Po legendi, Homer je bio slep i spevao je “*Ilijadu*” i “*Odiseju*”, dva najznačajnija epa antičke književnosti.

⁹ Agon (grč.) = borba, utakmica, takmičenje.

¹⁰ Erida – grčka boginja razdora, nesloge i svađe.

¹¹ **Hesiod** (grč. *Ἡσίοδος*) (pretpostvka je da je nešto mlađi od Homera i da je stvarao krajem VIII veka), prvi starogrčki pesnik koji je o sebi dao biografske podatke. U spevu „*Poslovi i dani*“ navodi da mu je otac napustio eolsku Kimu u Maloj Aziji te da se naselio u beotskom selu Askri. Autor je „*Teogonije*“, speva koji predstavlja glavni izvor za grčku mitologiju. Mada su postojale spekulacije kako Hesiod nije ni postojao, stilistička analiza dokazala je da su dva dela pouzdano Hesiodova: „*Teogonija*“ i „*Poslovi i dani*“.

¹² **Heraklit iz Efesa** (grč. *Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος*) ili **Heraklit Mračni** (grč. *Ἡράκλειτος ὁ Σκοτεινός*) (živeo je na prelazu iz VI u V vek pne.), predsokratski filozof i utemeljitelj takozvane „Efeške škole“. Bez sukobljavanja i nadmetanja, po Heraklitu, ne bi bilo ni razvitka. „*Rat je otac i car svemu, jedne je učinio bogovima, druge ljudima, jedne robovima, druge slobodnima.*“ (Fragment 80)

Stari Grci su i umirali u uverenju da će u zagrobnom životu gledati nadmetanja i da će se sami večno nadmetati. Pohvale borbi izrečene su „na srce cele Helade, jer je Helenima agonski život bio drugo disanje“¹³. U skladu sa ovakvom životnom filozofijom odvijaju se atletska i duhovna takmičenja, formiraju se i razvijaju svi rodovi umetnosti: pesništvo, vajarstvo, slikarstvo, muzika... a po tim načelima praktikuju se: politika, filozofija, pa i dijalektika i besedništvo. Joel je u nekoliko rečenica opisao kako je od nadmetanja kraljeva u ratovima pređen put do nadmetanja govornika u besedništvu: „*Nadmetanje kraljeva dovodi do rata, i pobeda se opet slavi u bojnim igrama, a pobednike u njima veličaju i pesnici i plastičari, koji se opet nadmeću jedni s drugima. I tako neprestano sve dalje, sve duhovnije, jedan agon izaziva drugi. Borbe u oružju žive i dalje u sećanju, i pridružuju se u umetničkoj fantaziji, mitološkoj, epskoj i plastičnoj. Plastika stvara borbene grupe i poezija razbija svoje lirsko jedinstvo i razvija se u nadmetanje figura u drami, kojim se opet pesnici nadmeću jedni sa drugima i pred sudijama. I kao mrtvi junaci bore se njihovi mrtvi pesnici – kao Ajant i Odisej bore se Homer i Hesiod, pa Eshil i Euripid, protiv drugih pesnika i besednika, a ovi se opet između sebe nadmeću u sjajnim besedama i govorima na sudu i postaju učitelji parlamentarne i jurističke veštine u raspravljanju*“¹⁴. *A sa besednicima i pesnicima, opet se nadmeću filosofi...*“¹⁵

Još se Ksenofan¹⁶ zalagao za primat duhovnog obrazovanja nad telesnom snagom i vrlinama povezanim sa njom. Mada ne odbacuje atletsku agonistiku, Ksenofan se žali što Heleni više zadovoljstva nalaze u pričama o bojevima protiv Titana i s većim ponosom gledaju na one koji donose pobeđe u olimpijskim i ostalim panhelenskim igrama, nego na one koji poseduju mudrost. O štetnosti određenih gimnastičkih napora govori Aristotel¹⁷ (VIII 4, 1339 a 1), kritikujući one koji nastoje kod dece da razviju „*takmičarska i borilačka tela*“, ali im time nagrđuju „*telesni izgled*“ i kočje razvoj tela. Da bi se uspostavila

¹³ Đurić, Miloš: „*Istorija helenske etike*“; Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd; 1987, str. 142.

¹⁴ Podvukao: P. L.

¹⁵ Joel, K: „*Istorija antičke filosofije*“; Tübingen, 1921, str. 105/106.

¹⁶ Ksenofan iz Kolofona (grč. Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος) (oko 565. pne. – oko 473. pne.), antički filozof i pesnik. Koliko se iz oskudnih fragmenata može zaključiti, Ksenofan nije bio naročito veliki pesnik, ali se snažno ističe u istoriji rane grčke misli svojom kritikom bogova i tradicionalnih religijskih obreda i verovanja. Ksenofan kritikuje grčke mitove i epsku sliku sveta a posebno napada Homera i Hesioda: „*Sve su bogovima pripisali Homer i Hesiod, sve što je kod ljudi sramotno i pokudno: krađu, preljubu i međusobno varanje*“ (Fragment 11). Na drugom mestu Ksenofan kaže: „*A ljudi misle da se bogovi rađaju i da imaju njihovu odeću, glas i telo.*“ (Fragment 14). Ksenofan duhovito kritikuje grčka antropomorfna božanstva i predstavlja ih kao puke tvorevine ljudi: „*Etiopljani tvrde da su im bogovi tupo nosi i crni, Tračani da su plavooki i ridokosi, a kad bi volovi, konji i lavovi imali ruke i mogli njima da slikaju i stvaraju dela kao ljudi, slikali bi likove bogova i davali im telo kakvo upravo i samo imaju: konji nalik na konje, volovi na volove, [a lavovi na lavove].*“ (Fragment 15).

¹⁷ Aristotel: „*Politika*“; Globus, Zagreb; 1988, str. 260.

harmonija između telesne i duhovne snage, odnosno da bi se formirao savršen čovek (fizički, intelektualno i moralno – po Platonu¹⁸), u staroj Grčkoj se javio ideal kalokagatije.¹⁹ Aristotel, takođe insistira na tome da se ne valja isključivo posvećivati samo jednoj vrlini.²⁰ (1338 b 30-35)

Pored nadmetanja na stadionima koja su afrimisala telesne vrline, vodile su se i mnoge borbe na duhovnom polju. Tako su na velikim svetkovinama Panatenajama, svake četvrte godine²¹ priređivana takmičenja, ne samo iz atletskih, borilačkih i gimnastičkih veština, nego i iz književnih rodova. Održavana su muzička, dramska i govornička nadmetanja. Pobeda u takvim nadmetanjima značila je kićenje lovorovim vencima, značila je slavu ne samo za pobjednika, nego i za njegov rod i polis. Značaj pobjede na bilo kom takmičenju prenosi se i na stari Rim, tako da Ciceron²² primećuje kako misao o „*potonjoj slavi*“ sve podstiče na posao i nadmetanje: „*Svi čeznemo za pohvalom, i što je ko bolji, sve se više povodi za slavom*“²³. Isti motivi koji važe za telesna nadmetanja, važe i za duhovna: „*Umetnosti žive od priznanja, a gde nema odobravanja i prijema, sve navek ostaje kao mrtvo.*“²⁴ Koliko su slavljeničke počasti bile neodoljive (ne samo ljudima) najbolje pokazuje sledeći primer iz Platonove „*Države*“: *Kada su duše birale svoj sledeći život onda je Atlantina²⁵ duša, videvši velike počasti koje se ukazuju atletama – „nije ih mogla mimoići nego ih uze*“²⁶.

A tamo gde je ulog veliki (slava) veoma brzo se prelaze krhke granice moralnog i dopuštenog – odnosno, princip da „*cilj opravdava sredstvo*“ postaje opštevažeći u svim oblicima nadmetanja. Tako je na jednoj sačuvanoj vazi iz Sparte predstavljena scena u kojoj jedan borac pokušava svom protivniku da

¹⁸ I sâmo Platonovo ime (plećat, širok) simbolizuje ovu njegovu težnju. Po svojoj fizičkoj konstituciji Platon je bio atletski građen i spremao se da nastupi na Olimpijadi.

¹⁹ Kalos (grč.) = lep; agathos (grč.) = dobar.

²⁰ „*Oni koji odviše prepuštaju decu samo fizičkom vežbanju, zapuštajući pri tome nužnu naobrazbu, zapravo ih poprostačuju.*“ (Aristotel: „Politika“).

²¹ Male Panatenajame su slavljene svake godine.

²² **Marko Tulije Ciceron** (lat. *Marcus Tullius Cicero*) (106. pne. – 43. pne.), rimski besednik, državnik i književnik. U ranoj mladosti započeo je svoj književni rad. Kao dvadesetogodišnjak sastavio je spis „*O iznalaženju tema*“. Kada je Sula pobedio 81. pne. Ciceron započinje advokatsku karijeru, ali se posle dve godine povlači „*iz zdravstvenih razloga*“. Po svoj prilici zamerio se Suli svojom odbranom Seksta Roskija (80. pne.). Odlazi u Grčku gde, između ostalog, na Rodosu sluša slavnog profesora besedništva Molona. Kada se vratio u Rim, Ciceron je započeo briljantnu karijeru (za rimske prilike veoma kasno) u 29. godini života, tokom koje bio kvestor, edil, pretor i konzul. Ostao je zapamćen kao najznačajniji i najuticajniji rimski besednik.

²³ **Ciceron (Rgo arch, 11,26).**

²⁴ **Ciceron (Tusc. Disp I 24).**

²⁵ Atlanta je mitska figura, brza trkačica i veoma vešt lovac.

²⁶ **Platon: „Država“**, BIGZ, Beograd, 1993, str. 324.

iskopa oko. Kako se u duhovnim nadmetanjim nije moglo osloniti na kopanje očiju, pribegavalo se drugim (moralno nedopustivim) sredstvima. Tako su vremenom pripadnici Megarske škole razvili posebnu govorničku veštinu – *eristiku*²⁷, koja je u stvari nastavila sofističku tradiciju, te se zbog toga Protagora²⁸ smatra njenim duhovnim utemeljiteljem. Eristika bi u slobodnom prevodu bila veština svadalaštva i nju su, za potrebe besedničkih duela, vežbali u mnogim retoričkim školama.

Da delatnost sofista nije nailazila na opšte odobravanje, pokazuju već Aristofanove²⁹ „*Oblakinje*“, gde on karikaturalno prikazuje na pozornici dvoboj „pravednog“ i „nepravednog“ govora, u kojem nepravedni govornik pobeđuje jer je bestidan i beskrupulozan. I Platon u „*Fedru*“ (267 a) ima ironičan stav prema retorima, koji (poput Tisije³⁰ i Gorgije³¹) mogu „*snagom reči učiniti da male stvari izgledaju velike, a da velike stvari izgledaju male.*“³²

²⁷ Eristika (gr.) = svađa, prepirka, razdor.

²⁸ **Protagora** (grč. Πρωταγόρας) (oko 481. god. pne. – 411. god. pne.), učitelj govorničtva, pravnik, sofista. Rođen je u Abderi (Trakija) a u Atinu je došao sredinom V veka pne. Uživao je naklonost Perikla, koji mu je (prema nekim izvorima) poverio i zadatak da u Turijima sastavi ustav ove panhelenske kolonije, osnovane 444. godine pne. Platon u svom dijalogu „*Protagora*“ kaže da je on izumitelj uloge profesionalnog sofiste, odnosno „učitelja vrline“. Prema Diogenu Laertiju, Protagora je zbog svoje knjige o bogovima bio optužen za bogohuljenje, ali je pobjegao iz grada pre suđenja i utopio se prilikom plovidbe ka Siciliji, dok je njegova knjiga bila spaljena na trgu. Ukoliko je ova priča pouzdana (u šta se ozbiljno sumnja), onda su se ti događaji verovatno odigrali tokom oligarhijskog prevrata 411. god. pne.

²⁹ **Aristofan** (grč. Αριστοφάνης) (oko 445. god. pne. – oko 385. god. pne.), najznačajniji je predstavnik stare antičke komedije i jedan od najvećih komediografa u istoriji. Pored jedanaest potpunih Aristofanovih komedija, sačuvano je i oko hiljadu fragmenata i citata kod drugih antičkih pisaca. O Aristofanom životu zna se veoma malo i po svojoj prilici nije imao veliki društveni uticaj, uprkos popularnosti svojih komedija. U Platonovoj „*Gozbi*“ Aristofan je prikazan kao prijatan i živjijalan sagovornik koji skreće jednu ozbiljnu raspravu u duhovitom smeru, i po nekim tumačima upravo u tom svetlu treba posmatrati i njegovo delo.

³⁰ **Tisija** (grč. Τισία) (V vek pne.), sofista koji je bio učenik rodonačelnika retorike Koraksa (s obzirom da je ovaj sastavio prvi nama znani priručnik „*Rhetorike téchne*“). Kao i njegov učitelj i Tisija se najviše bavio sudskim besedništvom. U vezi sa njima dvojicom ostala je anegdota po kojoj je Tisija postao Korakov učenik uz uslov da mu isplati 1000 drahmi na ime školarine tek onda kada ovaj dobije prvi spor. Pošto je završio školovanje, Tisija se nikako nije prihvatao vođenja nekog spora te Koraks, izgubivši živce, predočio mu je da će morati da ga tuži i da će Tisija svakako izgubiti – ako izgubi spor, moraće da mu plati po sudskoj presudi, a ako ga dobije moraće da mu plati jer je dobio svoj prvi spor. Tisija mu je na to odgovorio da nikako neće morati da plati Koraksu pošto – ako izgubi parnicu, neće biti dužan Koraksu jer još uvek nije dobio svoj prvi spor, a ako dobije taj sudski spor neće biti dužan da plati po sudskoj odluci! Ova anegdota upravo pokazuje suštinu termina „sofizam“, odnosno da se na sofiste odnosi poznati iskaz Vuka Karadžića „*sve može da bide a ne mora da znači*“.

³¹ **Gorgija** (grč. Γοργίας) iz **Leontina** (u donjoj Italiji) (oko 483 god. pne. – oko 376. god. pne.), filozof, besednik i učitelj retorike. Gorgija je utemeljitelj prve generacije sofista. Nekoliko doksografa navodi podatak da je Gorgija bio Emedoklov učenik mada je od njega bio mlađi samo nekoliko godina. Gorgija je retoričku veštinu preneo sa Sicilije u Atiku. Naime 427. godine pne. došao je kao poslanik i svojim kićenim govorom namah opčinio Atinjane. Doprineo je i širenju antičkog dijalekta u jezik antičke književnosti.

³² Sličnu formulaciju ponavlja i Aristotel u „*Retorici*“ (B24, 1402a 23) – „*da se slabiji dokaz učini jačim*“ (τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν).

ARISTOTEL I KVINTILIJAN – ISTORIJSKE OKOLNOSTI

Uvod o agonističkom porivu u Staroj Grčkoj bio je neophodan da bi se na pravi način razumelo Aristotelovo viđenje retorike. S jedne strane on se naslanja na ideju agonističke ontologije u skladu s kojom i retorika predstavlja, pre svega, borbu: „*Osim toga, ako bi nesposobnost da se branimo telom bila sramota, bilo bi besmisleno kad se sramotom ne bi smatrala nesposobnost da se branimo govorom čije je korišćenje ljudskoj prirodi svojstvenije nego korišćenje telom.*“³³ (1355 b) S druge strane, kao i njegov učitelj Platon, i Aristotel se obrušava na one kojima retorika ne služi „*u iznalaženju stvarno uverljivog*“³⁴ jer im se retorika „*ne odnosi na sposobnost već na nameru*“³⁵. Pri tome, naravno, misli na sofiste³⁶.

Za razliku od Aristotela, Kvintilijan deluje u vreme kada je počeo da zamire ugled besedništva. Umesto retorskih škola, u Rimu su cvetale deklamatorske škole. I sâm ime kazuje da su u njima vežbani govori na apstraktne teme, tako što se nije obraćala pažnja **šta se govori** već je bilo važno **kako se govor izlaže** (deklamuje).

Kada smo već kod istorijskih okolnosti treba imati u vidu da su oba Kvintilijanova učitelja, (najverovatnije) filolog Kvint Remije Palemon (pisac prve značajnije rimske gramatike) i (pouzdana) retor Domicije Afer – bili dosledni tradiciji književnosti avgustovog doba, što objašnjava Kvintilijanov stav da upravo Ciceron treba da bude glavni uzor svakog besednika jer ih je nadmašio u svim svojstvima koja se kod svakog govornika pojedinačno hvale. Pošto je počeo da zamire ugled besedništva³⁷ (a Kvintilijan je kao advokat i

³³ **Aristotel:** „*Retorika*“; Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd; 1987, str. 11.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ U sam termin „*namera*“ Aristotel uključuje i moralne attribute: „*Bit ili suština sofističkog besedništva sastoji se u besednikovoj moralnoj nameri, u svrsi, odnosno u slobodnom izboru i primeni prividno pravilnih argumenata. Njima se dijalektičar može služiti prema potrebi. Ako se, pak, njima namerno služi, naziva se sofist. U retorici, međutim, nema ove razlike. U njoj se, naime, besednikom smatra i onaj ko se služi pravim, kao i onaj ko se služi lažnim argumentima.*“ (Ibid, str. 12; Marko Višić, komentar 12)

³⁷ Od ranijih Kvintilijanovih teorijskih dela (od kojih nijedno nije sačuvano), verovatno je najvažniji spis „*De causis corruptiae eloquentiae*“ („*O uzrocima propadanja besedništva*“). Ovo delo nastalo je znatno pre spisa „*Obrazovanje govornika*“, tako da iz ovog potonjeg možemo ponešto saznati „*O uzrocima propadanja besedništva*“. Osnovano se pretpostavlja da je Kvintilijan i u ovom delu (kao i u „*Obrazovanju govornika*“)

govornik već bio na zavidnom glasu), car Vespazijan ga je postavio za prvog (od strane države) plaćenog profesora retorike i filologije, sa godišnjom platom od sto hiljada sestercija. Tim poslom se bavio i kasnije, za vreme vladavine Tita i Domicijana. Posle dvadesetogodišnjeg rada u školi, povukao se 90. godine, kao veoma cenjen i slavljjen pedagog i posvetio se izradi dvanaestoknjižja „*De institutio oratoria*“³⁸ – kod nas prevedeno kao „*Obrazovanje govornika*“. Domicijan ga je odlikovao konzulskom čašću i poverio mu dvojicu svojih nećaka, budućih pretendenta na presto, na vaspitavanje i podučavanje. Iako je Kvintilijan bio pre svega dvorski čovek za vreme Domicijanovog „krvavog apsolutizma“ (kako ga naziva Tacit), u kome su gonjeni ne samo hrišćani nego i filozofi, naročito stoičari i popularni putujući učitelji – kiničari, on nije bio političar, već pedagog. Njegov spis je, kao i njegov život, lišen političke i državničke note koji imaju Demosten³⁹ i Ciceron. Kvintilijan nije bio ni filosof u grčkom smislu tog pojma. Ono po čemu je ostao upamćen, pored jednog od najvažnijih udžbenika retorike iz perioda helenizma – jesu njegovi humani pedagoški principi koji imaju odjeka i danas (osuđivao je telesne kazne i smatrao ih neefikasnim i ponižavajućim vaspitnim sredstvom, tražio je da se vaspitanikova ličnost poštuje, a za stimulisanje učenikove aktivnosti treba da se

uzroke propadanja retorike tražio u deklamatorskim školama. Naime, u ovim školama govorilo se samo na izmišljene teme, a stil koji su podržavale bio je veoma izveštačen jer se preterivalo sa gomilanjem efekata i ukrasa. Za razliku od Kvintilijana, koji je ipak bio čovek dvora, državni profesor i vaspitač carevih nećaka, Tacit nam pruža bitno drugačiju sliku propadanja rimskog besedništva. On razloge za to pronalazi u carskom apsolutizmu posle pada rimske republike i s tim u vezi ograničavanjem slobode govora. Po njemu, to je ključni razlog zašto su se namnožile deklamatorske škole u kojima se govorilo o fiktivnim temama koje nisu imale nikakvih dodirnih tačaka sa stvarnošću.

³⁸ „*De institutio oratoria*“ je jedino sačuvano Kvintilijanovo delo. Napisao ga je pred kraj života, jedva pristavši na nagovor prijatelja. Veći deo knjige prenosi već poznate savete i uputstva za mlade besednike i sadrži podelu na pet delova besede, preuzetu iz „*Retorike za Herenija*“. (Najstariji nama poznati latinski udžbenik retorike, nastao između 86. god. pne. i 82. god. pne. Nekada se verovalo da je autor tog dela Ciceron, danas se to delo smatra anonimnim). Kvintilijan u „*Obrazovanju govornika*“ ne nastoji da učini ili otkrije nešto novo, već se ograničava na prenošenje učenja svojih prethodnika, kako rimskih, tako i grčkih. Delo je, inače, pronađeno u celini 1416. godine u manastiru Sent Galen, u Švajcarskoj.

³⁹ **Demosten** (grč. *Δημοσθένης*) (384. god. pne. – 322. god. pne.), najveći govornik antičke Grčke i istaknuti atinski državnik. Ne samo da njegovi govori pružaju temeljan uvid u politička i društvena zbivanja tokom IV veka pne. u Grčkoj, već predstavljaju i značajna književna ostvarenja. Demostenov otac bio je trgovac i vlasnik radionice oružja (*μαχαροποιός*), a umro je kada je Demosten imao sedam godina. Ostavši sâm sa majkom i šestogodišnjom sestrom, brigu o njima (kao i za popriličnu imovinu) preuzela su trojica tutora koji su uzurpirali najveći deo nasledstva pa je Demosten bio prisiljen da sudskim putem traži da vrate ono što su oveli. Za to je bilo neophodno da savlada veštinu govorništva. Kada je postao punoletan Demosten je 364. god. optužio tutore, i dobio je parnicu. Dok je držao svoj prvi govor publika ga je, navodno, često prekidala i rugala se njegovoj zamršenoj besedi, a i dokazi koje je navodio bili su preopširni i neadekvatni. Pored toga, po predanju, Demosten je u to vreme imao slab glas, kratak dah i nejasan izgovor. Zbog toga je kasnije vežbao govore držeći u ustima kamenčiće, a da bi osnažio glas govorio je stojeći na obali pored buke koju su proizvodili morski talasi.

uvode takmičenja, pohvale i druga humanija sredstva od telesne kazne, tvrdio je da u nastavi i vaspitanju važnu ulogu imaju igra i odmor a učitelj mora da uvidi individualne karakteristike temperamenta i intelektualnih sposobnosti svakog pojedinog učenika).

RETORIKA PO ARISTOTELU

Retorika je najstarija disciplina koja se suštinski bavi [jezikom](#) i iskazom. Na to ukazuje i [Aristotel](#), jer između [istine](#) i zablude postoji međuprostor privremenih i verovatnih stanja, koja sadrže neizvesnost i verovatnoću. [Politika](#), [pravo](#) i moral (za razliku od egzaktnih nauka) jesu područja, koja po svojoj prirodi, ne poznaju konačna stanja, već su sva rešenja privremena i verovatna (u većoj ili manjoj meri).

U antičko doba retorika je definisana na različite načine. Za osnivača grčke retorike Koraksa⁴⁰, ona je “*sredstvo uveravanja rečima*”. Kada smo već kod uveravanja, za Aristotela postoje tri tehničke metode uveravanja: “*jedna se postiže karakterom besednika, druga raspoloženjem u koje se dovodi slušalac, a treća samom besedom, ukoliko sama nešto dokazuje ili se čini da nešto dokazuje*”⁴¹. (1356 a) Uostalom, i sâm originalni naziv Aristotelovog dela (“*Téchna retorika*”) sugerise status predmeta kojim se bavi. Pošto je besedništvo lišeno božanskog nadahnuća (kao npr. poezija), među grčkim muzama ne sedi muza retorike. Zbog toga je Aristotel i definisao retoriku kao sposobnost, veštinu, odnosno tehnu “*i da se njezin osnovni zadatak ne sastoji u*

⁴⁰ Veština besedništva prvo se razvila na [Siciliji](#) (naročito u Sirakusi, gde je 465. pne. [tiranska](#) vlada zamenjena demokratskom pa se javila potreba za javnim raspravama). Osnivačem retorike smatra se [Koraks](#), autor najstarijeg sačuvanog spisa „*Rhetorika téchne*“. Na tlo Grčke retoriku su pred kraj V veka preneli [sofisti](#), koji su obećavali da svakoga mogu naučiti, da bude „*vešt na rečima i delima*“. Najznamenitiji sofisti bili su [Gorgija](#), [Protagora](#), [Hipija](#) i [Prodik](#). Koliko su sofisti bili popularni govori i podatak da je bio čest slučaj da se u pojedinim gradovima na ulicama slavio njihov dolazak. Mladići, obično iz dobrostojećih kuća (jer učenje kod sofista nije bila nimalo jeftina zabava) dolazili bi da slušaju njihove kičene govore i da izučavaju govorničku veštinu. Platon i Aristotel kritikuju sofiste, ne samo zbog toga što su svoju veštinu prodavali za veliki novac, već i zbog metoda kojima su se koristili u dokazivanju, kao i zbog „namere“ njihove retorika. *Videti fusnotu br. 36.*

⁴¹ *Aristotel: „Retorika“*; Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd; 1987, str. 13.

uveravanju, nego u iznalaženju uverljivog u svakom datom slučaju, što vredi i za ostale veštine".⁴² (1355 b)

Nešto dalje Aristotel ponavlja ovaj stav: "*Neka retorika bude sposobnost teorijskog iznalaženja uverljivog u svakom datom slučaju*"⁴³, (1356 a) uz objašnjenje "*moglo bi se, međutim, reći da je retorika u stanju da teorijski iznađe uverljivo u svakom datom slučaju, zbog čega i tvrdimo da se njena pravila ne tiču nekog osobenog određenog roda*"⁴⁴. Za razliku od drugih veština koje se bave dokazivanjem strogih pravila vezanih za sopstveni predmet istraživanja, te u skladu s tim, zahtevaju i od slušalaca određenu vrstu znanja iz datog predmeta – retorika se bavi pitanjima od opšteg značaja za koja slušaocima nije nepohodno poznavanje brojnih okolnosti i temeljno izvođenje zaključaka. Nijedna veština ne bavi se pojedinačnim slučajevima, te sledstveno tome "*ni retorika neće razmatrati ono što izgleda verovatno pojedincu*"⁴⁵. (1357 a)

Aristotel uzima medicinu kao primer i činjenicu da ona ne istražuje pojedinačne slučajeve (npr. šta je dobro za Sokratovo i Kalijino zdravlje), već se bavi onim što je korisno zdravlju grupe ljudi određenih osobina i sličnog telesnog ustrojstva. Po istom principu postupa i dijalektika koja "*ne izvodi zaključke iz bilo kojih premisa (jer čak i ludaci imaju određene predstave) nego uzima u razmatranje predmete koji zahtevaju logičku diskusiju; slično tome, i retorika se bavi pitanjima o kojima se ljudi obično savetuju*"⁴⁶. I upravo u "*pretresanju pitanja o kojima se ljudi savetuju*" Aristotel vidi zadatak retorike: "*Zadatak retorike sastoji se u pretresanju pitanja o kojima se savetujemo, ali o kojima nemamo strogo određenih pravila, i u prisustvu takvih slušatelja koji nisu sposobni da sagledavaju brojne okolnosti slučaja i da prate opširno izvođenje zaključaka*"⁴⁷.

⁴² Ibid, str. 11.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid. Uporediti sa: "*Nužan uslov za ono što treba da bude lepo i valjano rečeno (sastoji) u tome da se duša onoga koji govori razumeva u istinu onih stvari o kojima želi da govori*". (Platon: "**Fedar**" u: Platon; "**Ijon. Gozba. Fedar**"; Kultura, Beograd; 1979, str. 259.)

⁴⁵ Ibid, str. 16.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid, str. 17.

U zavisnosti od samih slušalaca, Aristotel deli besedu na:

a) *političku, tj. savetodavnu*⁴⁸ (grč. *γένος συμβουλευτικόν ili δημαγωγικόν* – govornik podstiče ili odvraća od konkretnih radnji koje se tiču kolektivne budućnosti, npr: [prihodi](#), rashodi, [rat](#), [mir](#), odbrana zemlje...),

b) *sudsku*⁴⁹ (grč. *γένος δικανικόν* – koja se bavi pitanjima [odgovornosti](#), [krivice](#), pravde i nepravde, pri čemu je nepravedan čin ili postupak svaki onaj koji je svojevoljan i protivan bilo posebnom [zakonu](#) (pisani zakon [države](#)), bilo opštem (nepisane norme koje priznaju svi građani); u sudskoj besedi se uvek susreću optužba (grč. *κατηγορία*) i odbrana (grč. *ἀπολογία*), te je sâmim tim svrha sudskog govorništva dokazati [istinitost](#) ili neistinitost nekih tvrdnji o radnjama koje su se već dogodile),

c) *epideiktčku*⁵⁰ (grč. *γένος ἐπιδεικτικόν ili πανηγυρικόν* – u kojoj govornik dokazuje da su nečiji postupci hvale vredni: uzvišeni, ispunjeni [vrlinom](#): pravednošću, hrabrošću, mudrošću, darežljivošću, velikodušnošću, razumevanjem i razboritošću).

Pošto se politička beseda izgovara pred članovina narodne skupštine, odnosno pred onima koji imaju moć odlučivanja o budućim događajima i sâm predmet takve besede tiče se budućnosti (bilo da podstiče na nešto korisno ili odvraća od nečeg štetnog – ona uvek daje savete o budućem). Od dve stranke u sporu jedna neminovno nešto optužuje a druga se brani, te sledstveno tome, sudska beseda neminovno se bavi prošlim događajima i njen predmet je ili optužba ili odbrana. Sudska beseda mogla je biti javna (grč. *δημόσιον*) ili privatna (grč. *ιδιωτικόν*). Što se tiče epideiktčke ili svečane besede, ona ili hvali nešto što je moralno, lepo i korisno ili kudi nešto što je nemoralno, ružno i štetno. Iz toga Aristotel izvlači zaključak da epideističkoj besedi najviše odgovara sadašnjost, jer gotovo svi besednici polaze od postojećeg stanja,

⁴⁸ U demokratskoj Atini svaki punoletni građanin mogao se obratiti, kako na sudu, tako i u narodnoj skupštini – te je na taj način bio u prilici da skrene pažnju na sebe (ili čak da se proslavi), ukoliko je bio vešt govornik.

⁴⁹ Dobri besednici u Atini bili su veoma cenjeni. Mogli su, ne samo da drže govore, već i kao [logografi](#) da pišu govore za druge. Obično su to bili sudski govori koje su klijenti učili napamet, i izgovarali ih kao svoje optužbe ili odbrane na sudu.

⁵⁰ [Gorgija](#) se posebno isticao u svečanim govorima. Besede su mu bile kićene raznim retorskim figurama, poput [metafore](#), [anafore](#), [asonancije](#), [paronomasije](#)...

premda često posežu, kako za prošlošću, tako i za budućnošću, da bi kod slušalaca evocirali uspomene ili pak nešto anticipirali.⁵¹ (1358 a – 1359 a)

Da bi se na pravi način razumela svrhe retorike, neophodno je obratiti pažnju na razliku koju Aristotel pravi između *strogo naučne metode* (“*apodeixis*”, “*demonstratio*”) i *dijalektičko-retoričke metode* (“*pistis*”, “*probatio*” ili “*argumentum*”). Mada je na samom početku ustvrdio da je “*retorika saobrazna dijalektici*”⁵² (1354 a), Aristotel upozorava i na razlike: “*Ako bi neko pokušao da od dijalektike i retorike načini nauke, a ne praktične discipline, ono što jesu, taj bi neprimetno razorio njihovu pravu narav i tako ih transformišući, zašao u oblast nauka s definisanom materijom, a ne isključivo dijalogom*”. (1359 a) Ovo Aristotelovo upozorenje presudno je za načelno razlikovanje između *teorijske filozofije*, u koju spadaju „*tačne nauke*” (matematika i fizika) i „*praktične filozofije*”, u koju spadaju politika (etika), dijalektika i retorika. Teorijska i praktična filozofija razlikuju se samo po načinu kako dolaze do istine. U „*Nikomahovoj etici*”⁵³ Aristotel je ljudsku sposobnost u dokučivanju istine podelio na pet vrsta:

1. Veština (“*téchne*”)
2. Znanje (“*epistéme*”)
3. Razboritost (“*phronesis*”)
4. Mudrost (“*sophía*”)
5. Um (“*nus*”)

Jasno je iz ove podele da retorika ne zalazi ni u oblast “*epistéme*”, ni u oblast “*sophía*”. Za Aristotela, već je to rečeno ali nije z goreg ponoviti, retorika je veština (“*téchne*”), a dotiče se, donekle “*phronesis*”, dok se u sferi imaginacije dotiče i oblasti „*uma*”, odnosno “*nusa*”. Mada sve navedene duhovne sposobnosti streme istini, Aristotel različito vrednuje te istine. Tako je za njega praktična istina značajnija od naučne, pre svega zbog toga što se bez nje ne mogu obezbediti pravilna sredstva za postizanje postavljenog cilja, mada je

⁵¹ Pasusi o Aristotelovoj podeli besede na tri vrste, u stvari predstavljaju ukratko prepričano (njegovom terminologijom) treće poglavlje „*Retorike*“ – „*Vrste besede*“. Samu podelu besede po vrstama Aristotel je preuzeo od svojih prethodnika. *Detaljnije, videti: Aristotel: „Retorika“*; Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd; 1987, str. 23 – 26; **Platon: „Fedar“**; BIGZ, Beograd (267 a); **Platon: „Timaj“**; Mladost, Beograd; 1981; **Bazal, Albert: „Povijest filozofije“ – I tom** (poglavlja 6, 7, 8, 9); Globus, Zagreb; 1988.

⁵² **Aristotel: „Retorika“**; Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd; 1987, str. 5.

⁵³ **Aristotel: „Nikomahova etika“**; BIGZ, Beograd; 1970, str. 145.

naučna istina u saznanom smislu vrednija od praktične.⁵⁴ Naučno znanje je sposobnost dokazivanja koje počiva na logičkoj nužnosti da nešto može biti samo na određeni način, i nikako drugačije. “Téchne” i “phronesis” barataju i onim što je promenljivo, dakle onim o čemu može da se odlučuje. Sâm čin odluke je suština svrhe ovog načina rasuđivanja.⁵⁵ Znanje ne mora poznavati pojedinačno i posebno, jer se ono bavi opštim i neminovnim. Veština i razboritost, pak, moraju da poznaju i pojedinačno i posebno, moraju da poznaju sve promenljive okolnosti jer se “*svako delanje odvija (...) u pojedinostima*”.⁵⁶ Sve što nije neminovno spada u debatu jer tačan sud nauke ne može da zameni vrednovanje i procenjivanje u politici, pravu, etici i esteticu. Rolan Bart⁵⁷ u svom “Aide-mémoire”, posvećenom antičkoj retorici⁵⁸ kaže da se u Aristotelovom pojmu *verovatnog* (“eikós”) ideja *opštosti* suprotstavlja ideji *univerzalnosti*. Opšte nije nužno. Univerzalno je, kao atribut nauke, nužno. Opšte je *ljudsko* mnjenje i predstavlja zbir mišljenja o nekom predmetu ili pojavi velikog broja ljudi kojima se *veruje*. Upravo je retoričkoj veštini svojstvena metoda uveravanja na osnovu “opštih mesta”⁵⁹, a metoda uveravanja, po Aristotelu “*jeste određena vrsta dokazivanja*”⁶⁰ (1355 a).

⁵⁴ Ibid, str. 158/159.

⁵⁵ Ibid, str. 148.

⁵⁶ Ibid, str. 149.

⁵⁷ **Rolan Bart** (fr. *Ronald Barthes*) (1915. god. –1980. god.), francuski semiotičar, književni teoretičar, pisac i slikar. Kao nastavnik francuskog u Aleksandriji, upoznao je lingvistu Greimasa i zainteresovao se za Sosira (Saussure), Hjemsleva i Jakobsona. Seli se u Parizu 1950. godine i ubrzo (1953. God.) objavljuje “*Nultu tačka pisma*” (“*Le degré zéro de l’écriture*”). U “*Elementima semiologije*” (“*Eléments de sémiologie*”) iz 1964. Godine, odnos između verbalnih i neverbalnih znakova za Barta je presudan za razumevanje jezika. On se zalaže za znatno širi koncept jezika kao prakse koja modelira i organizuje polja diskursa. Zbog međuzavisnosti između čitljivog (*lisible*) teksta i napisanog (*scriptible*) teksta pisca (*scripteur, écrivain*), koja je manje prisutna u tekstu ne-književnog autora (*écrivain*), čitalac preuzima ulogu koautorstva i otuda dijaloški učestvuje u stvaranju smisla. U svom pristupnom predavanju na Kolež de Fransu (*College de France*) “*Lekcija*” (“*Leçon*”) Rolan Bart pripisuje književnom spisu subverzivni karakter zahvaljujući pomeranju izvedenim označavanjem: omogućava piscu (*écrivain*) da govori a da se ne identifikuje sa subjektom-autorom, pa na taj način izmiče poretku diskursa koji se reprodukuje kada se pokorava Jeziku (*langue*).

⁵⁸ **Barthes, Roland:** “*L’ancienne rhétorique. Aide-mémoire*”; Communications, 16, Paris; 1970, str. 204.

⁵⁹ “*Mesto* je moćno sredstvo istraživanja i otkrivanja, elemenat združivanja ideja, podsetnik, spomenar. *Mesta*, kaže R. Bart, “*nisu, dakle, sami argumenti već odeljci u kojima se oni slažu*”. On zatim navodi Dimarsea (Dumarsais) koji kaže: “*Mesta su ćelije gde svako može ići da, takoreći, uzme materiju nekog diskursa i argumente o svim vrstama predmeta.*” (**Barthes, R: navedeno delo, str. 189.**) R. Bart oštroumno ukazuje i na istorijsku dvoznačnost izraza “opšte mesto”. To su, najpre, oblici, opšti za sve argumente, a što su prazniji to su opštiji, a, zatim, to su stereotipi, ponovljene propozicije. Tako je došlo do reifikacije topike, kada “topos” dobija fiksiran sadržaj, nezavisno od konteksta. To je uvod u stereotipiju.” (**Tadić, Ljubomir: “Entimem – retorički silogizam”;** Institut za filoziju, Beograd; str.1.) Tadić dalje zaključuje da je upravo zbog toga što je topika bila

RETORIKA PO KVINTILIJANU

Kada govori o predmetu retorike, Kvintilijan kaže: *“Po mom mišljenju predmet retorike je sve ono što može biti sadržaj govora”*⁶¹ i pri tome se poziva na autoritete koji su o predmetu retorike razmišljali na sličan način: Sokrat u Platonovom *„Gorgiji”*, sâm Platon u *„Fedru”*, kao i Ciceron koga u *„Obrazovanju govornika”* Kvintilijan najčešće navodi kao primer dobrog govorništva: *„Pravi govornik mora istraživati, slušati, čitati, raspravljati, obrađivati i razmišljati o svim stvarima koje čine sadržaj čovekovog života, jer su to stvari koje ulaze u područje govornikove delatnosti i predmet njegovog zanimanja”*⁶².

Po Kvintilijanu govornik mora da bude mudar čovek, neporočnog karaktera, koji treba u potpunosti da ovlada govorničkom veštinom i zato je neophodno od malena, kroz obrazovanje, izgraditi njegov moralni lik i dovesti do savršenstva njegove govorničke sposobnosti. Govorničkom veštinom može se ovladati samo neumornim radom, istrajnim učenjem, raznovrsnim vežbama, čestim probama, udublivanjem u predmet i osobitom prisutnošću duha. Inače, definiciju dobrog govornika kao moralnog čoveka vičnog govorenju (*vir bonus dicendi peritus*) Kvintilijan je preuzeo od Katona Starijeg⁶³. Ostvarenje svog govorničkog ideala, mudrog, obrazovanog, besprekorno moralnog čoveka, Kvintilijan vidi u Ciceronu, koga smatra jedinim uzornim besednikom jer je sve druge besednike nadmašio u svim svojstvima koja se kod svakog pojedinačno hvale.

degenerisana u stereotipiju (još od vremena latinskih autora a naročito u Srednjem veku) i došlo do difamiranja retorike kao pukog praznoslovlja.

⁶⁰ *Aristotel: „Retorika”*; Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd; 1987, str. 8.

⁶¹ *Kvintilijan, Marko Fabije: „Obrazovanje govornika”*; Veselin Masleša, Sarajevo; 1985, str. 180.

⁶² Ibid.

⁶³ **Marko Porcije Katon Stariji** (lat. *Marcus Porcius Cato Maior*), poznat i kao Cenzor (234. god. pne. –149. god. pne.), u periodu srednje republike rimski državnik, besednik i književnik. Kao vojni tribun borio se u drugom punskom ratu, a zatim je započeo političku karijeru pod pokroviteljstvom Lucija Valerija Flaka, koji je bio impresioniran Katonovim moralnim načelima. Ciceron navodi da je znao za 150 Katonovih govora. Neznatni fragmenti koji su sačuvani odaju oštroumlje, duhovitost, iskrenost i jednostavnost. Kada je u starosti Katon morao da se brani na sudu od optužbi koje su sobom nosile pretnju smrtne kazne, održao je govor koji je ostao zapamćen po rečenici: *“Kako je teško čoveku koji je svoj život proveo u prošloj generaciji da pridobije ljude koji pripadaju sadašnjosti”*. Pretpostavlja se da je Marko Porcije Katon Stariji prvi u Rimu počeo da se bavi retorikom kao teorijskom podlogom za dobro besedništvo. Iako je bio veliki protivnik upotrebe grčkog jezika i grčkoj književnosti odricao bilo kakvu vrednost, u njegovim delima o retorici očigledan je grčki uticaj.

Za sâmu reč *rhetorika* Kvintilijan ne nalazi adekvatan pojam u latinskom jeziku. To nije *oratoria* (jer *orare* podrazumeva obraćanje bilo kome), dok grčka reč *rhetor* (od „*podnosilac zahteva na sudu*“) označava „*onoga koji nešto besedi*“, dakle „*učeno govori*“. A upravo pojam učenog govora podrazumeva govor koji najadekvatnije izražava tačnu misao. Zato je za Kvintilijana retorika „*ars bene dicendi*“, a njen cilj je pravilno govoriti i misliti. Pošto je retorika umetnost a njen predmet sve ono što može biti sadržaj govora, Kvintilijan pravi podelu:

- a) *umetnost* (nauka o dobrom govoru),
- b) *umetnik* (govornik čiji je cilj da dobro govori),
- c) *umetničko delo* (dobar govor).

Iz podele da se neke umetnosti temelje samo na posmatranju (astrologija), da neke za podlogu imaju praktični rad (ples) a da se neke, pak, temelje na izvršavanju nekog vidljivog zadatka (slikarstvo) – Kvintilijan izvodi zaključak da se retorika temelji na praktičnoj radnji⁶⁴, ali i da dosta uzima od drugih umetnosti. Kao argument za to navodi da „*njezin predmet pokatkad može biti takve prirode da je dovoljno samo umno razmišljati o njemu*“⁶⁵, a nešto dalje: „*I u uspesima koje govornik postiže pisanjem govora ili istorijskih rasprava, što s pravom uzimamo kao deo govornikovog zadatka, prepoznaćemo izvesne crte produktivne umetnosti*“⁶⁶.

Kada daje sliku idealnog govornika, Kvintilijan insistira na dobrom poznavanju svih oblasti koje se tiču reči i govora – od gramatike i stilistike, pa sve do istorije književnosti. Smatrajući istoriju književnosti važnom, unutar svog dela sastavlja i pregled grčke i rimske književnosti, koji je i danas značajan jer ne pruža samo istorijske podatke, već sadrži i Kvintilijanove kritičke opservacije.

⁶⁴ „*Ipak, ako govorništvo treba da pripadne jednoj od ove tri vrste, pošto je aktivni rad u njegovoj praksi najvažniji i načešći, nazovimo ga aktivnom ili administrativnom umetnošću, pošto su ova dva naziva istovetna.*“ (Kvintilijan, Marko Fabije: „*Obrazovanje govornika*“; Veselin Masleša, Sarajevo; 1985, str. 176.)

⁶⁵ Kvintilijan, Marko Fabije: „*Obrazovanje govornika*“; Veselin Masleša, Sarajevo; 1985, str. 175.

⁶⁶ Ibid, str. 176.

Kvintilijanova teorija stila temelji se na stavovima svojih prethodnika, od kojih je preuzeo ono što je po njegovom mišljenju bilo najbolje i ispravno, a dopunio ih je rezultatima iz sopstvenog iskustva. Od izbora reči, njihovog pravilnog rasporeda u rečenici, kao i od stilskih ukrasa, zavisi lepota stila. Na nekoliko mesta on ističe da je osnovni princip dobrog stila upotreba reči iz svakodnevnog govora jer one stvaraju najjači utisak neposrednosti, neizveštačenosti i stvarnosti. Po Kvintilijanu dobar govor zahteva da se upotrebljavaju najefektnije i najprikladnije reči i da im se u rečenici pronade najefektnije mesto kako bi se postigla jezička jasnoća, lepota, ritmičnost i muzikalnost. Stil, inače, treba da je u skladu sa karakterom govornika, prilikama i okolnostima u kojima se govor drži jer svaki ukras duguje svoj učinak, koliko sopstvenim svojstvima, toliko i okolnostima pod kojima je upotrebljen. Govor bez ukrasa Kvintilijan poredi sa ukočenim vajarskim oblicima a figurativni govor⁶⁷ poredi sa delima vajara u čijim se oblicima naslućuje pokret i osećanje (*motus* i *affectus*). Kao argument, Kvintilijan navodi primer Mironove statue – Diskobol (bacač diska).

U Kvintilijanovim shvatanjima stilskih figura prepoznaje se veliki Aristotelov uticaj. Što se tiče same figure (gr. *shema*), Kvintilijan je definiše kao govorni oblik koji se udaljava od običnog i direktnog načina izražavanja i prihvata antičku podelu na figure misli i figure reči. Figura ne povlači za sobom ni promenu reda reči, ni promenu njihovog osnovnog značenja, kao što je slučaj sa tropom. Definišući trop⁶⁸ (u koji svrstava metaforu, kao najlepši primer tropa) upotrebljava dva termina: „*sermo translatus*“ i „*verbum translatus*“. Takav način obeležavanja tropa direktno sledi Aristotelovu oznaku *metaphore*. Kvintilijanovo poređenje figurativnog izraza sa pokretima i afektima, u direktnoj je vezi sa antičkom kategorizacijom načina podvrgavanja jezičkog iskaza – o čemu je i Aristotel pisao. I kada priznaje dve vrste rečenične strukture (tesno povezanu i labaviju) Kvintilijan se, u stvari poziva, na Aristotelovu podelu na periodični i neperiodični stil.

⁶⁷ Kvintilijanovo učenje o stilskim figurama smatra se jednim od najsystematičnijih u antičkoj i helenskoj tradiciji.

⁶⁸ Najstariju definiciju tropa dao je aleksandrijski gramatičar Trifon iz I veka – po njemu je trop ona reč koja je nastala promenom značenja osnovne reči, što odgovara Ciceronovoj definiciji „*verborum immutatio*“. Kvintilijan pod tropom podrazumeva promenu prvobitnog značenja reči u drugo značenje radi stilskog ukrašavanja.

RAZLIKE IZMEĐU ARISTOTELOVOG I KVINTILIJANOVOG SHVATANJA RETORIKE

Već su u poglavljima o Aristotelovom i Kvintilijanovom shvatanju upotrebe retorike navedene neke sličnosti (odnosno Aristotelovi stavovi koje je Kvintilijan preuzeo). I kada govore o zloupotrebi retorike, nalazimo velike sličnosti jer obojica uključuju i moralni aspekt namere retorike. Tako je Aristotel u „*Sofističkim zaključcima*“ („*Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι*“) tvrdio da se „*sofistika pričinjava učenošću a nije, i da je sofist trgovac mudrošću koja se čini mudrošću a nije*“; dok je po Kvintilijanovom mišljenju „*bilo mnogo ljudi, a ima ih i danas, koji su svoje govorničke sposobnosti upotrebljavali na uništenje drugih ljudi.*“⁶⁹ Vreme je pokazalo da su bili u pravu, iz čega je Ljubomir Tadić izveo zaključak: „*Retorika je sâmu sebe obezvređila, kada je postala sredstvo za uticaj. Videće se da je trpela najviše štete kada je dopuštala da se odvoje reči od stvari.*“⁷⁰ Dalje, za obojicu karakter govornika predstavlja bitno sredstvo uz pomoć koga on utiče na slušaoce. Tako po Aristotelu: „*Uverljivost se postiže čvrstim karakterom tada kad je govor takav da besednika čini dostojnim poverenja*“⁷¹ (1355 a), dok Kvintilijan podrazumeva da retorika „*odgovara poštenu čoveku i koja je uistinu prava retorika, biće vrlina*“⁷².

Mada Kvintilijan prihvata tradicionalnu podelu stila na jednostavan (*genus subtile*), uzvišen (*genus grande*) i umeren (*genus medium*), kao i Aristotelovu podelu vrsta beseda: „*I Aristotel je time što je podelio govorništvo na sudsko, političko i panaegiričko, praktično učinio sve stvari predmetom zanimanja, jer nema nijedne stvari koja ne bi ulazila u jednu od gore tri navedene vrste govorništva*“⁷³; on sâm ne prihvata podelu govora koju je u osnovi usvojio Aristotel (Retorika III 13) na četiri dela (uvod, izlaganje, uveravanje, zaključak), već se priklanja Koraksovoj petodelnoj podeli (uvod –

⁶⁹ *Kvintilijan, Marko Fabije: „Obrazovanje govornika“*; Veselin Masleša, Sarajevo; 1985, str. 177.

⁷⁰ *Tadić, Ljubomir: „Retorika“*; Filip Višnjić, Beograd; 1995, str. 8.

⁷¹ *Aristotel: „Retorika“*; Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd; 1987, str. 13.

⁷² *Kvintilijan, Marko Fabije: „Obrazovanje govornika“*, Veselin Masleša, Sarajevo; 1985, str. 178.

⁷³ *Ibid*, str. 183.

proemium, izlaganje – *narratio*, dokazivanje – *probatio*, pobijanje – *refutatio*, zaključak – *peroratio*).

Uprkos sličnostima, razlike među njima dvojicom javljaju se već kod pitanja šta je retorika. Za Aristotela retorika je, pre svega, **borba rečima** – za Kvintilijana je ona **posebna vrlina** kojom su ljudi obdareni i kojom se izdvajaju od drugih živih bića. **Za Aristotela je retorika sredstvo, za Kvintilijana retorika je svojstvo**. Razlika između ovih stavova najlakše se primećuje poređenjem dva citata, već navedenog Aristotelovog: „*Osim toga, ako bi nesposobnost da se branimo telom bila sramota, bilo bi besmisleno kad se sramotom ne bi smatrala nesposobnost da se branimo govorom čije je korišćenje ljudskoj prirodi svojstvenije nego korišćenje telom*“⁷⁴ (1355 b); i Kvintilijanovog: „*Pa ako se kod svakog živog bića ono svojstvo naziva vrlinom kojim ono nadmašuje ostala bića ili bar većinu njih (za primer mogu uzeti kod lava odvažnost, a kod konja brzinu), onda je jasno da su svojstva kojima čovek nadmašuje ostala bića razum i moć govora. Zašto onda da ne držimo da se osobita čovekova vrlina nalazi jednako u govoru i u razumu? Sasvim ispravno govori Kras kod Cicerona: 'Govorništvo je jedna od najvećih vrlina', – a i sam ga Ciceron u pismima upućenim Brutu i na drugim mestima naziva vrlinom.*“⁷⁵

Za Aristotela je „*retorika saobrazna dijalektici*“⁷⁶ (1354 a) i naziva je njenim ogrankom jer se dijalektika bavi postavljanjem pitanja i iznalaženjem tačnih odgovora, dok se retorika bavi uveravanjem da se prihvati određeno mišljenje; Kvintilijan daje prednost retorici jer je filozofsko obrazovanje deo retorskog vaspitanja, nad kojim je zbog nemarnosti nekih retorskih škola retorika davno izgubila kontrolu, iako je u početku spadalo u njen domen: „*Najzad, pošto svi predmeti razgovora mogu činiti sadržaj dijalektike, a ona je stvarno isprekidani oblik retorike, zašto onda ne bi mogao biti i predmet za neprekidan govor – retoriku.*“⁷⁷ (...) „*Prema tome i dijalektika će biti vrlina. Nema sumnje onda da je i govorništvo vrlina čija je priroda mnogo lepša i otvorenija.*“⁷⁸

⁷⁴ *Aristotel: „Retorika“*; Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd; 1987, str. 11.

⁷⁵ *Kvintilijan, Marko Fabije: „Obrazovanje govornika“*; Veselin Masleša, Sarajevo, 1985, str. 178/179.

⁷⁶ *Aristotel: „Retorika“*; Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd, 1987, str. 5.

⁷⁷ *Kvintilijan, Marko Fabije: „Obrazovanje govornika“*; Veselin Masleša, Sarajevo, 1985, str. 181.

⁷⁸ *Ibid*, str. 178.

Govorimo li o ključnom uzroku različitog poimanja retorike u Aristotelovom i Kvintilijanovom delu – on leži, pre svega, u *duhu vremena*. Za Aristotela (za razliku od nekih drugih antičkih mislilaca) retorika je samo veština (*téchne*) i kao takva podređena je nekim ozbiljnijim duhovnim disciplinama, npr. dijalektici i filozofiji. Za Kvintilijana ona je umetnost (*ars rhetorica*) i to aktivna umetnost, presudna za duhovni razvoj i vaspitanje.

Već je bilo reči o tome da je u Aristotelovo vreme retorika na vrhuncu (pa samim tim ugrožava filozofiju) a u Kvintilijanovo vreme retorika je u zamiranju (pa se treba boriti da joj se povrati ugled).

Ne treba smetnuti sa uma ni drugi, ne manje značajan uzrok različitom pogledu na ulogu retorike – a to je njihova osnovna vokacija: Aristotel je filozof a Kvintilijan pedagog. Ulogu retorike (po njemu – veštine) Filozof ne može da podigne na pijedestal na koji ju je podigao Pedagog.

Veština ili umetnost (ili pak, nauka)... retorika je teorija koja se bavi besedništvom – najkarakterističnijim svojstvom po kome se čovek razlikuje od životinje. Možda nam baš zato neke besede deluju samo kao veština, neke kao umetnost a zbog nekih bogme zažalimo što je čoveku data moć govora.

SPISAK LITERATURE:

- *Aristotel: „Retorika“*; Nezavisna izdanja Slobodana Mašića, Beograd; 1987.
- *Aristotel: „Politika“*; Globus, Zagreb; 1988.
- *Aristotel: „Nikomahova etika“*; BIGZ, Beograd; 1970.
- *Barthes, Roland: „L’ancienne rhétorique. Aide-mémoire“*; Communications, 16, Paris; 1970.
- *Bazal, Albert: „Povijest filozofije“ (I-III)*; Globus, Zagreb; 1988.
- *Budimir, Milan – Flašar, Miron: „Pregled rimske književnosti“*; Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd; 1963.
- *Ciceron, Marko Tulije: „O govorniku“*; Matica Hrvatska, Zagreb; 2002.
- *Đurić, Miloš: „Istorija helenske etike“*; Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd; 1987.
- *Đurić, Miloš: „Istorija starih Grka – do smrti Aleksandra Makedonskog“*; Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1988.
- *Đurić, Miloš: „Istorija helenske književnosti“*; Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd; 1989.
- *Gilbert, Katarina Evert/Kun, Helmut: „Istorija estetike“*; Kultura, Beograd; 1969.
- *Joel, K: „Istorija antičke filosofije“*; Tbingen; 1921.
- *Kurcijus, Ernst Robert: „Evropska književnost i latinski srednji vek“*; Srpska književna zadruza, Beograd; 1996.
- *Kvintilijan, Marko Fabije: „Obrazovanje govornika“*; Veselin Masleša, Sarajevo; 1985.
- *Laertije, Diogen: „Životi i mišljenja istaknutih filozofa“*; BIGZ, Beograd; 1979.
- *Leski, Albin: „Povijest grčke književnosti“*; Golden Marketing, Zagreb; 2001.
- *Nušić, Branislav: „Retorika“*; Geca Kon, Beograd; 1938. (reprint: Vajat, Beograd; 1989.)
- *„Oksfordska istorija Grčke i helenističkog sveta“*; Klio, Beograd; 1999.
- *Rasl, Bertrand: „Istorija zapadne filosofije“*; Narodna knjiga, Beograd; 1998.
- *Platon: „Timaj“*; Mladost, Beograd; 1981.
- *Platon: „Ijon. Gozba. Fedar“*; BIGZ, Beograd; 1985.
- *Platon: „Dijalozi“ (Taeg, Harmid, Lahet, Lisid, Eutifron, Euthidem, Hipija veći)*; Grafos, Beograd; 1982.
- *Platon: „Država“*; BIGZ, Beograd; 1993.
- *Šopenhauer, Artur: „Eristička dijalektika“*; Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad; 1985.
- *Tadić, Ljubomir: „Entimem – retorički silogizam“*; „Filozofija i društvo“, Institut za filozofiju; Beograd.
- *Tadić, Ljubomir: „Retorika“*; Filip Višnjić, Beograd;